

Література

1. Афіногенов А. П'єсы / А. Афіногенов. — М.: Советский писатель, 1956. — 387 с.
2. Богданов А. Наша критика. Ст. 2-ая / А. Богданов // Пролетарская культура. — 1918. — № 3. — 38 с.
3. История русской литературы XX века (20 — 90-е годы). Основные имена: учебное пособие / Отв. ред. С.И. Кормилов. — М.: Изд-во МГУ, 1998. — 479 с.
4. История русской литературы XX века: в 4 кн. Кн. 1: 1910 — 1930-е гг. : учебное пособие / Под ред. Л.Ф. Алексеевой. — М.: Высшая школа, 2005. — 366 с.
5. История русской литературы. XX век: в 2 ч. Ч. 1: учебник / Под ред. В.В. Агеносова. — М.: Дрофа, 2007. — 622 с.
6. Куліш М. Г. Твори: в 2 т. Т. 2: П'єси, статті, виступи, документи, листи спогади / Микола Куліш. — К.: Дніпро, 1990. — 877 с.
7. Маяковский В. В. Сочинения: в 2 т. Т. 2 / Владимир Маяковский — М.: Правда, 1988. — 768 с.

УДК 821.161.2 – 31 Копиленко.09

І. А. Коломієць

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Жіночі образи роману О.Копиленка «Визволення»

Коломієць І. А. Жіночі образи роману О.Копиленка «Визволення». У статті розглядається роль жіночих образів, персонажів роману «Визволення», у відображенні соціальних та національних обставин 1920-х років. Взято до уваги два головні суттєві виміри життя жінки в новому соціалістичному світі: вплив міського та сільського простору на свідомість особистостей різних психолого-семантичних типів та значення кар'єри й суспільної активності для жінок 1920-х років. Ми дійшли висновку про істотні зміни в жіночій системі цінностей, поглядах та звичках на тлі загальної атмосфери прогресивних соціально-політичних умов. Ці зміни майстерно зображено й переосмислено Олександром Копиленком.

Ключові слова: жіночі образи, міський простір, сільський простір, суспільна діяльність жінки, радянська ідеологія.

Коломієць І. А. Женские образы романа А. Копыленко «Освобождение». В статье рассматривается роль женских образов, персонажей романа «Освобождение», в отображении социальных и национальных обстоятельств в 1920-х годах. Приняты во внимание два главные существенные измерения жизни женщины в новом социалистическом мире: влияние городского и деревенского пространства на сознание личностей различных психолого-семантических типов и значение карьеры и общественной активности для женщин 1920-х лет. Мы пришли к выводу о значительных изменениях в женской системе ценностей, взглядах и привычках на фоне общей атмосферы прогрессивных социально-политических условий. Эти изменения мастерски передано и переосмыслено Александром Копыленко.

Ключевые слова: женские образы, городское пространство, деревенское пространство, общественная деятельность женщины, советская идеология.

Kolomiets I. A. Women's images in Alexander Kopylenko's novel «Liberation» («Vyzvolennya»). The article deals with the role of women's images, protagonists of the novel «Liberation» («Vyzvolennya»), in the depiction of societal and national circumstances in 1920-s. The problems of two main essential measures of women's life in the new socialistic world were considered: an influence of urban and rural space on the conscious of different psychological and semantic persons' types and a significance of career and communal activity for 1920-s women. Reached a conclusion about substantial changes in the women's value system, opinions and habits against the background the common climate of progressive social and political conditions. These changes are masterly featured and comprehended by Alexander Kopylenko.

Key words: women's images, urban space, rural space, woman's social activity, soviet ideology.

Роман «Визволення» О. Копиленка, опублікований 1929 року в журналі «Літературний ярмарок», є цікавим явищем своєї літературної доби. Письменнику вдалося окреслити тематично-проблемне коло, в якому тісно спле-

лися питання як національного, суспільного, психологічного, так і екзистенційного характеру. Саме така художня розмаїтість у майстерному авторському втіленні одразу по вході твору викликала палку негативну оцінку.

Г. Овчаров [6], Л. Підгайний [8; 9], Ф. Якубовський [14] у своїх критичних статтях одноставно засуджували роман за «грубо-натуралістичні ефекти сюжетобудови, недорозвинений психологізм з органічною вадюю — системою випадкових зустрічей персонажів без будь-якої глибокої мотивації, «умовний реалізм» у стосунках персонажів між собою, перевантаженість роману зайвими штатами другорядних персонажів» [9:131], наполягали, що «лихо роману, знову ж, у тому, що в ньому нічого націоналістичним настроєм не протипоставлено» [6:84]. Головна тема твору для цих науковців поставала лише як «проблема технічної реконструкції нашої країни <...>, комплекс тем робітничого винахідництва, боротьби за нього, боротьби з цілим муром бюрократичної байдужості й інертності» [9:117].

У підручнику «Історія української літератури» 1957 року видання вже зустрічаємо вкрай мало інформації про роман, проте знаходимо: «Дейні впливи хвильовізму, «ваплітянства» негативно відбилися на вже згаданих творах» [2:131]. Справді, твір не характеризувався явним ідеологічним акцентом і досі залишається для літературознавців цікавим джерелом осмислення процесів, що відбувалися в українському суспільстві в 1920-ті роки.

Через тривалу відсутність будь-яких згадок про роман в історії української літератури сьогодні ми маємо слабкий фундамент для фахового аналізу твору. Існує невелика кількість статей, в яких дослідники В. Мельник [5], О. Пашник [7], М. Сподарець [11], Т. Тимошенко [12; 13] на матеріалі роману розробляють окремі літературознавчі аспекти: урбаністичну тематику, образ міста, вираження універсально-культурних категорій у творі.

Наша мета полягає в детальному дослідженні такої суттєвої складової художнього твору, як образи персонажів. Адже в центрі будь-якої оповіді, незалежно від епохи створення, знаходиться людина або особистість, і саме крізь призму сприйняття світу образом автора, персонажем чи їх групою можна скласти повноцінну картину відображення проблем та ідей, які цікавлять чи бентежать автора. Найбільше це стосується такого жанру, як роман, що наразі є об'єктом нашого дослідження. Недарма М. Кундера в своєму літературно-філософському есеї нагадує: «Історія роману (живопису, музики) породжена свободою людини, її глибоко особистими

творіннями, її вибором... За своїм характером, нерозривно пов'язаним з особистістю, історія якого-небудь мистецтва — це помста людини безликіості історії людства» [4:22].

Жіночі образи роману «Визволення» жодного разу не були предметом глибокого вивчення науковцями. Певні риси таких персонажів, як Мар'яна, Пріся, Надійка та Уляна досліджувалися в статтях критиків та літературознавців, однак лише в контексті проблем контрасту урбаністичного й сільського простору, впливу тогочасної дійсності на особистість, зокрема, на долю жінки [5; 13; 11]. Тож смислове навантаження й художнє функціонування жіночих персонажів у творі О. Копиленка потребує більш детального висвітлення.

У системі образів твору можна виділити чотири важливих персонажі, які ототожнюють собою чотири різні жіночі долі. Серед них — Мар'яна Сулима, головна героїня, яка захопилася студентом Савою. Протягом усього розгортання сюжету вона не здогадується, що хлопець є рідним сином її чоловіка Петра Гамалії, з яким вона в шлюбі вже шість років. Уляна, мати Сави, є персонажем другого плану, але разом із тим вона наділена яскравим літературним характером. Саме її покинув комуніст Петро, залишивши в селі з трьома дітьми, коли почав просуватися кар'єрними сходами. Двох інших героїнь — Надійку та Прісю — також можна віднести до персонажів другого плану, зазначивши, що ці жіночі образи становлять рівнозначне зацікавлення для аналізу художньої структури твору. Важко не погодитися з припущенням М. Сподарця про те, що: «...У романі більше художнє навантаження несуть саме персонажі другого плану (Надійка, Тарас, Василь, Пріся, Уляна, інженер Гайдерн), які суттєво урізноманітнюють та увиразнюють картину дійсності, ніж головні герої, що зазвичай висловлюють стандартні для того часу думки» [11:40].

У романі можна виділити два основних виміри, в межах яких наразі варто розглянути образи героїнь твору: 1) вираження та функціонування жіночого образу в міському та сільському просторі; 2) кар'єра та суспільна діяльність жінки в контексті доби. Ці два комплекси питань, на нашу думку, найповніше знаходять своє смислове розв'язання в тексті на тлі зображення тих суспільно-історичних та ідейно-культурних зламів, які відбувалися в 20-х рр. ХХ ст.

Тема урбанізації та протиставлення міста як джерела й виразника розвитку нового прогресивного суспільства селу як символу відсталості й традиційності почала привертати увагу письменників ще в XIX ст., а особливої широти набула в XX ст. Численні українські твори було присвячено темі життя міських обивателів та інтелігенції, що вийшли з-під пера І. Франка, П. Мирного, В. Винниченка, а пізніше час та історичні події викликали сплеск урбаністичної тематики в творчості В. Підмогильного, М. Хвильового, Г. Шкурупія, С. Плужника, В. Домонтовича та багатьох інших. Місто поступово перестало сприйматися як цегляна в'язниця, що руйнує долі (наприклад, «Повія» П. Мирного), а стало позиціонуватися, в тому числі владною політикою, як осередок перспективи світлого майбуття. Це пов'язано з індустріалізацією радянської економіки, прагненням модернізувати, «американізувати» суспільство. Можна стверджувати, що міська тематика в щоденному житті й мистецтві частково відволікала увагу людей від тих проблем, що насувалися на село й вилилися незабаром у викривлення селянської свідомості засобом голоду, викорінення індивідуалізму й бажання працювати на землі. Ці теми яскраво відображено О. Копиленком у романі «Визволення».

Мар'яна Сулима — типова міська жінка, яка виросла в Києві, та дороги життя привели її до Харкова, де вона мешкає з чоловіком. В урбаністичній атмосфері Мар'яна відчувається природно й невимушено. Новоутворена столиця цілком влаштує її, жінка веде звичайний міський спосіб життя безробітної дружини заможного партійця. Можна говорити навіть про її любов до Харкова: ми бачимо це по поверненню від тітки, коли на вулиці запанувала весна, яку Мар'яна десь у душі сприймає як знак нового життя, особистих змін. Приязнь до цього слобожанського міста, близького самому авторові, можна пояснити найбільше тим, що саме тут жінка здобула певний спокій, одружившись із Петром, а тепер ще й має сподівання на нові враження від стосунків із Савою. Київ грів Мар'яну єдино тільки як згадка про дитячі роки. У цілому перебування тут дає їй відчуття душевного дискомфорту:

Дедалі Київ губив свою привабливість. Щодня зростало якесь незадоволення до людей і до себе, гнітили невирішені справи, тягло до Харкова [3:104].

Подібне ставлення героїні до обох міст пояснюється авторською установкою, що є типовою для того часу: Київ показано як простір, що асоціюється з консерватизмом та вагою минулого, а Харків трактується як уособлення потужності щасливого майбутнього. На психологічному ж рівні мотивацію відношення Мар'яни до обох столиць доречно пояснити тим, що Київ нагадує дівчині про втрачений родинний затишок, про батьків і брата, які загинули у вирі історично-суспільних зламів. Харків подарував їй рятунок у вигляді власної сім'ї.

Надійка — ще одна героїня, яка є носієм міської свідомості, в умовах урбаністичної дійсності вона відчувається як риба у воді; вона впевнена в собі й вважає, що розвивається як особистість, має великий потенціал та ефективно використовує його.

Найбільш гостро в плані протиставлення міського й сільського простру представлено долі Уляни та Прісі. Для Уляни місто — химерне, незрозуміле утворення, вона відвідує його нечасто, й ми бачимо її в міській атмосфері лише раз, під час гостин у сина, Сави. Жінка ніколи не мріяла й не думала про міське життя, хоч би як важко їй не давалося селянське повсякдення:

Колишні надії розпорошилися в щоденній важкій роботі, мов жменька золотого пороху в мільйонах тонн звичайного піску <...>. Вміти прожити з копійками в такій родині, щоб усі були задоволені й не згадували про недостачу хліба, — наука складна й серйозна. Витратити копійки, зашерхлі від поту, складніше, ніж розкидати сотні карбованців. Діти завжди були чисті, одягнені й нагодовані... [3:75].

Село є її природним середовищем, де вона відчувається вільно та впевнено. До міста Уляна має неприязнь лиш у тім аспекті, що воно віддалило її від сина, а також забрало чоловіка.

Тему руйнівної сили міста відображено в образі Прісі, що приїхала до Харкова здобувати освіту й шукати своєї долі. У критиці зустрічаємо думку про те, що:

...Пріся-Зайка не просто звичайна дівчина-селянка, котра зламалася під важкістю обставин міського середовища. Це образ-символ селянської матері <...>; вона уособлення плодового степу; вона — сама українська держава, існуванню якої загрожує пореволюційна дійсність [13:114].

Із такою трактовкою її образу варто посперечатися. Безперечно, вплив урбаністичного способу життя на Прісію був згубним, адже вона, не бажаючи шукати інших шляхів виживання в місті, змиралася з необхідністю займатися проституцією. Однак, маємо наголосити, що всі труднощі в долі дівчини могли стати лише її гірким досвідом. Адже попри те, що вона фактично була повією, розчарувалася в своїх мріях, проте жила далі ніби «за течією», не докладаючи особливих зусиль, аби щось змінити. Згадаємо, що головним поштовхом до самогубства для Прісі стало не конкретно місто як багатовекторний чинник, а саме людська зрада. Остаточою вона вирішила кинутися під трамвай, коли усвідомила байдужість Сави до неї і розчарувалася в ній і як в об'єкті симпатії, і як в єдиному щирому товаришеві посеред чужого їй урбаністичного простору.

До слова, відзначимо таку цікаву художню деталь, як образ трамвая. Цей елемент людського щодення виникає в різних міських текстах. У О. Копиленка трамвай напряму асоціюється з міським життям. Для тих героїв, чия свідомість ближча до урбанізованої, трамвай виступає як зручний транспорт, символ руху вперед:

Трамвай почекав, доки зліз Сава і ще кілька душ із ним, і побіг далі, розрізаючи надвоє вулицю низеньких будиночків. Так на кожній зупинці губив вагон своїх пасажирів і ловив нових. Вистрибнувши з вагона, люди враз розбіглися на всі боки. Розходилися діловито і впевнено. Розносили свої турботи і справи по установах, будинках і вулицях [3:153].

А для тих жіночих образів, які не мають достатньо сил чи бажання пристосуватися до чужого їм міського, трамвай стає фатальною машиною. Уляна бачить в ній загрозу, в негативному сенсі співвідносить його з містом, яке розлучило її з Петром:

Не звернула уваги на тривожні дзвоніки трамвая, що нервово розсипалися гістерикою над самим вухом. Боялася, що трамвай відріже від неї Петра, як оці люди забрали його в неї. І перебігла колії перед широкими грудьми вагона, що виріс над нею і верещав, зганяючи з дороги [3:187].

А в Прісі трамвай взагалі відібрав життя — точніше, вона сама на це наважилася. Тож бачимо, що в контексті створеного автором прозового полотна Прісія — той образ,

що найяскравіше репрезентує наявність у творі опозицій місто/село.

Семантичне функціонування жіночих образів у вимірі самореалізації жінки в нових суспільно-політичних умовах радянської дійсності є доволі цікавим і багатогранним.

У взаєминах Мар'яни з чоловіком найяскравіше розкривається суперечність характеру Петра Гамалії, типового представника тодішньої правлячої партійної еліти. Здавалося б, активний будівничий нового соціалістичного ладу мав би запроваджувати на практиці, як на роботі, так і в особистому житті, нові засади комуністичних теорій. Проте Петро, начальник тресту, зовсім не поділяє бажання жінки працювати й бути корисною громадським потребам. Активно діючи на партійній ниві за новими віяннями, в особистій сфері він побічно підтримує традиційні, міщанські порядки, перебуваючи в шлюбі з освіченою, безробітною і безпартійною Мар'яною, за походженням приналежною до українських патріотів (за тодішніми мірками – до «українських буржуазних націоналістів»). Незважаючи на протести чоловіка, Мар'яна захоплюється емансипаційними настроями, які комуністична ідеологія проголосила як звільнення жінки, надання їй статусу «рівноправного товариша» у розбудові нової держави. У тексті ми не бачимо її як активну діяльну особистість, проте розмова з Надею наприкінці твору змушує нас здогадуватися, що Мар'яна все ж таки візьме активну участь у суспільному житті.

Образ Надійки є влучним прикладом розкриття проблем емансипації та активності жінки в радянському суспільстві.

Вона багато розповідала про вас, що є найкращого, і сама Надійка чудова дівчина. Енергійна, завзята, талановита і знає, чого їй треба від життя і від людей. Я їй заздрю і хотіла б жити так легко, як вона [3:61] —

так відгукується Мар'яна про Надійку в листі до Сави. Надійка – персонаж другого плану, який виконує допоміжні функції у системі образів твору. При цьому вона є рушійною силою основних змін у житті головних героїв (знайомить Саву з Мар'яною, нашттовхує Мар'яну на думки про суспільну роботу). Також саме Надійка утілює спектр рис ідеалізованого «героя часу», резонера твору, типової комсомолки-активістки. Надійка сповнена бадьорості для побудови нового суспільства. Через нечисленні монологи цього персонажа

автор озвучує думку про рівноправ'я чоловіків і жінок за нових обставин, навіть у справах промислово-політичних. Єдина грань особистості цього образу викликає неоднозначність трактування – це інтимне життя, в якому вона поводить розкуто та демократично. З одного боку, Г. Овчаров у свіжій рецензії на твір 1930 року визначив демонстрацію у творі вільних інтимних стосунків як «пасквіль, міщанський наклеп на неї [сучасну молодь]» [6:82]. Тобто обстоюється неправомірність ведення хаотичного статевого життя для рядової, скромної радянської особистості. Так само в деяких сучасних розвідках засуджується подібний до Надійчиного спосіб життя. Про явище, однак на прикладі іншого героя, Петра, Т. Тимошенко в своїй статті говорить так:

...Парадоксальність світосприйняття, суперечливість дій партійця, що прочитуються у словах самого героя, його знайомих та їхніх вчинках, якнайкраще передають фальш більшовицького дійства. Шарлатанством видається масова віра у можливість будівництва "світлого майбутнього" для своїх нащадків, тоді як сам процес невблаганно потребує жертвних підношень, якими доволі часто (і в цьому весь парадокс) виявляються самі нащадки — родина, діти [13:116].

З іншого боку, такі звинувачення не є слушними, бо існує справедливе пояснення поведінки Надійки. Жодної суперечливості чи лицемірства в її словах та вчинках немає, адже дівчина поводить саме так, як проголошувалося на рівні тодішніх лозунгів та міркувань тогочасних теоретиків «нового побуту», що виступали за звільнення жінки від кухонного рабства [10] та обстоювали нові засади життя навіть на рівні інтимного плану: «Статеве повинно у всьому підпорядковуватися класовому, нічим класовому не заважати, у всьому його обслуговувати» [1]. Такі принципи в своєму повсякденні й демонструє Надійка:

В ньому забулькотіло хлоп'яче завзяття. Не мав жінки? А Надійка, що цими днями віддалася на тому ліжкові, так собі, жартуючи між черговим галасливим дотепом і шклянкою чаю? І назвала це обслуговуванням товариша, бо після того ще прибрала ліжко і помила шклянки [3:41]

Тобто цей персонаж функціонує цілком в річищі нових ідей. Щоправда, не всі вони здобули згодом своє практичне втілення,

адже діяли лише на рівні декларативному. Саме співзвучність образу Надійки з духом часу робить її особу свіжою, живою та правдивою.

На прикладі образу Прісі, або Зайки, проблема самореалізації жінки в суспільстві проявляється слабко. Потяг до навчання в неї присутній, але освіту й роботу вона сприймає виключно як засіб для заробітку, а отже для виживання у великому місті, а не як шлях до саморозвитку або можливість зробити якийсь свій внесок у будівництво нового суспільства.

А от в образі Уляни риси соціального завзяття прочитуються достатньо неочікувано. Сільська жінка, що звикла до самостійного ведення домашнього господарства, раптом захоплюється громадськими справами. Вона

...з охотою агітувала бабів, з дотепом, жартом, усмішечкою, промовою тягла жінок записуватись у кооператив [3:134].

Здається, такі ніби випадкові подробиці про кооперативні клопоти Уляни спрямовано на те, щоб зобразити певну активність села й селянства в реалізації загальнодержавної політики розбудови соціалізму та колективізації. Але, за умови врахування психологічно-емоційних механізмів особистості Уляни, неважко здогадатися, що самотня покинута жінка, втомлена злиднями й нудною працею, в суспільних справах шукала можливості відволіктися й відчутти себе потрібною, сублімувати свою жіночу енергію. Громадська користь, напевне, посідає тут вже другорядне місце.

Бачимо, що більшість жіночих образів твору неодмінно стосуються тим чи іншим чином справ загального добробуту нарівні з чоловіками, чия політично-соціальна ініціативність в історії людства завжди була більш природною, в той час як роль жінки найчастіше обмежувалася сімейними обов'язками. Події нової епохи призвели до кардинальної перестановки пріоритетів, яку О. Копиленко серед інших досить ґрунтовно відобразив у своєму романі.

Можемо зробити висновок про те, що жіночі характери роману «Визволення» О. Копиленка є психологічно виразними й глибокими, вирізняються вмотивованою поведінкою та цілісністю образу, на відміну від тих багатогранних, але однозначно позитивних типів героя, котрих вимагала на той час заангажована літературна критика й партійна ідеологія. Кожна з персонажів несе в собі одразу

кілька проблемних вузлів, деякі з них ще не були охоплені, але можуть стати цікавим джерелом наступних розвідок (наприклад, особистісно-інтимна, національно-визначальна проблематика).

Здійснений нами аналіз жіночих образів може стати вагомим складовим докладним дослідженням системи персонажів твору, а також підґрунтям для подальшого вивчення романної творчості О. Копиленка.

Література

1. Залкінд А. Б. Дванадцять половых заповедей революционного пролетариата [электронный вариант] // Революция и молодежь. — Изд-во Коммунистического Унив-та им. Я. М. Свердлова, 1924. — Режим доступа к брошюре: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article/_12SexZap.php.
2. Історія української літератури : в 2 т. : Радянська література / гол. ред. колеґії О. І. Білецький. — К. : Вид-во АН УРСР, 1957. — Т. 2. — 882 с.
3. Копиленко О. І. Буйний хміль : Роман ; повість ; оповідання / упорядк. та післям. Л. О. Копиленка / Олександр Копиленко. — К. : Дніпро, 1990. — 416 с.
4. Кундера М. Нарушенные завещания : эссе / пер. с фр. М. Таймановой / Милан Кундера. — СПб. : Издат. группа «Азбука-классика», 2009. — 288 с.
5. Мельник В. О. Олександр Копиленко / В. О. Мельник // Історія української літератури ХХ століття : у 2 кн. : 1940-ві—1950-ті роки : [навч. посібник] / за ред. В. Г. Дончика. — К. : Либідь, 1994. — Кн. 2. — Ч. 1. — С. 206—212.
6. Овчаров Г. «Визволення» О. Копиленка / Г. Овчаров // Критика. — 1930. — № 7-8. — С. 64—89.
7. Пашник О. В. Творчість О. Копиленка крізь призму універсально-культурного аналізу / О. В. Пашник // Вісник Житомирського педагогічного університету. — Житомир, 2004. — Вип. 16. — С. 61—64.
8. Підгайний Л. Дрібно-буржуазна творча метода О. Копиленка / Л. Підгайний // Критика. — 1931. — № 11—12. — С. 69—94.
9. Підгайний Л. Шляхи визволення (роман О. Копиленка «Визволення») / Л. Підгайний // Життя й революція. — 1930. — Кн. 7. — С. 116—132.
10. Сохань Ю. В. «Долой кухонное рабство!»: к вопросу о гендерных трансформациях структур быта в Советской России 1920-х гг. [электронный вариант] // Женщина в российском обществе. № 4. — 2011. — Режим доступа к статье: <http://www.womaninrussia.ru/content/%C2%ABdoloikukhonnoe-rabstvo%C2%BB-k-voprosu-o-gendernykh-transformatsiyakh-struktur-byta-v-sovetskoj>.
11. Сподарець М. П. Образ Харкова в романі О. Копиленка «Визволення» і проблеми формування української урбаністичної свідомості / М. П. Сподарець // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія : Лінгвістика і літературознавство : [міжвуз. зб. наук. ст.] / відп. ред. В. А. Зарва. — Бердянськ : БДПУ, 2010. — Вип. XXIII. — Ч. I. — С. 33—42.
12. Тимошенко Т. С. Українська проза 20-х років ХХ століття на урбаністичну тематику в оцінці літературної критики / Т. С. Тимошенко // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. : Філологія. — 2005. — № 707, вип. 46. — С. 170—174.
13. Тимошенко Т. С. Харків 20—30-х років ХХ століття в романі «Визволення» О. Копиленка / Т. С. Тимошенко // Вісн. ЛНУ ім. Т. Г. Шевченка. — 2011. — № 1 (212). — С. 112—118.
14. Якубовський Ф. Художня проза в українських журналах (жовтень-грудень 1929 року) / Ф. Якубовський // Критика. — 1930. — № 2. — С. 103—119.